

O demografskoj problematici hrvatskih otoka na Jadranu

Mladen Ante Friganović
Zagreb, Hrvatska

SAŽETAK Autor je cjelovito obradio demografsku problematiku hrvatskih otoka na Jadranu, i to s osobitim znanstvenim rafinmanom i ljudskim senzibilitetom: jedini je istaknuti živući hrvatski demograf koji je bio na svakom nastanjenom hrvatskom otoku.

Hrvatski otoci na Jadranu emigracijski su prostor još od kraja 19. stoljeća pa sve do danas. Emigracija je najjače zahvatila male otoke. Dok je od 1850. do 1990. godine stanovništvo svijeta poraslo četiri i pol puta, Europe više nego dvostruko, Hrvatske dvostruko, stanovništvo hrvatskih otoka smanjeno je oko deset posto. Od 1880. do 1990. godine stanovništvo otoka smanjeno je 30 posto (s velikim razlikama između velikih i malih otoka). Te su razlike još veće u novijem razdoblju (1961.–1991.) i nastavljaju se do danas, s negativnim ukupnim i prirodnim kretanjem stanovništva te s negativnom migracijskom bilancom. Od svih 44 naseljenih otoka u razdoblju 1961.–1991. četiri petine su bili egzodusni (gubili su dio stanovništva), a čak tri četvrtine bilo je onih kojima je stanovništvo izumiralo (ukupno se stanovništvo otoka smanjuje, više ljudi umire nego što se rađa i više je iseljenih nego useljenih osoba). Zbog toga je stanovništvo otoka vrlo staro (omjer mladih i starih je 1:1). Takvim omjerom mladih (u dobi do 19. godina) i starih (u dobi 60 i više godina) nije moguća regeneracija stanovništva »in situ« bez demografskih i ekonomskih »injekcija« izvana. Refleks toga dugotrajnoga demografskog procesa vidi se u zapuštenim agrarnim pejzažima i polupraznim naseljima glavnine otoka. Autor je iznio rezultate diferencijalne analize s obzirom na veličinu otoka, lokaciju i vrstu naselja itd. Primjerice, sela i gradovi pokazuju svu silinu polarizacije: kretanje stanovništva sela sve je dramatičnije nepovoljno zbog sve manjeg broja rođenih, a sve većeg broja umrlih dok gradovi uspijevaju održati višak rođenih nad umrlima kroz cijelo razdoblje 1962.–1991. godine. Temeljno je pitanje danas koliko će *Nacionalni program razvitka otoka Republike Hrvatske* moći preokrenuti takav trend?

Ključne riječi: hrvatski otoci na Jadranu, demografsko kretanje, demografska struktura, migracijska bilanca.

Primljeno: 14. siječnja 2000.
Prihvaćeno: 4. veljače 2000.

1. Uvodni osvrt

Od prapovijesnih do naših dana brazde našim otocima tragovi naseljenosti. Na njima se još u 3. tisućljeću prije nove ere razvio prepoznatljiv život vezan uz more. Najstarija poznata slika lađe u Europi otkrivena je na otoku Hvaru, što dokazuje veze tadašnjih otočana sa svijetom (Rubić, 1952.). Od predzida ilirske države (Teuta), preko grčkih i rimskih naseobina (Issa, Pharos, Korcyra, Melaina i dr.), dolaska Hrvata na more (uz pomoć otoka oni su nadzirali istočnu obalu Jadrana), preko Bizanta, Venecije, Austrije, Francuske, pa opet Austrije, te prve i druge Jugoslavije s kratkotrajnim vladavinama Italije, Njemačke i Nezavisne Države Hrvatske u Drugom svjetskom ratu, prohujala su tisućljeća više ili manje stalne naseljenosti naših otoka na Jadranu.

Kroz sve to vrijeme naši su jadranski otoci bivali interesno modificirana uporišta sinusoidalne napućenosti, raseljenosti i zbjegova, ovisno o društvenim događanjima, mirnim ili ratnim razdobljima, boleštinama, (ne)rodnim i gladnim godinama, vezani manje ili više uz more kao vrela životnih potreba (da bi se živjelo, valjalo je i ploviti). Oni su, dakle, bili diferencirano nenaseljeni (anekumena), rijetko ili povremeno naseljeni (subekumena), ili stalno naseljeni (ekumena) dio istočno-jadranskog prostora. Doživljavali su i preživljavali učestale plime i oseke, utihe i nevere, svoj cvat i usah u (ne)skladu s društveno-gospodarskim i političkim događajima i (ne)vremenima. I sve se to petrificiralo u obilju graditeljskoga, gospodarskog i kulturnog naslijeđa uz more (luke), u skritim unutarnjim prodoljima (sela) i na istaknutim ali lakše obranjivim humcima (kašteli). Tako se sklapala i taložila višeslojna mediteransko-dinarska baština (ilirski, grčki, rimski, bizantski, venecijanski, hrvatski i drugi). Ali, uz svekoliko vremensko i prostorno prežimanje, isticala se sve više, idući k novijem dobu, hrvatska komponenta, s prepoznatljivom pupčanom sponom sa susjednim kopnom (slijedom povijesnih doseljavanja). No, ubrzo se na otocima istaklo obilježje otočnosti, i to po načinu življenja, govorom i okruženošću morem. Jer, more je privlačilo i odbijalo, davalo i oduzimalo, plašilo i hrabrilo.

O svemu tome svjedoči otočna toponimija koja obiluje predslavenskim (predhrvatskim), ilirskim, grčkim, romanskim i drugim korijenima (Skok, 1950.).

I stoga, pisati u našim zadatostima o stanovništvu ili demografskoj problematici hrvatskih otoka danas, znači pisati o jednom vremenskom odsječku iz svekolike prostorno-vremenske slojevitosti koja se kristalizirala u recentnom slabljenju naseljenosti, o egzodusu mladih, o ostarjelosti najstarijih starijih osoba, i o odumiranju mnogih otočnih naselja, o polarizaciji velikih i malih otoka, onih uz obalu i onih na pučini, ali i o gradićima bogate gospodarske i kulturne baštine, te o zapuštenim zaseocima i poljicima mnogootočne unutrašnjosti. Recentno kretanje stanovništva otoka odražavat će nepovoljnost društveno-gospodarskih procesa i pri tome nas stalno uznemiravati s dilemama i pitanjima: smijemo li danas od otoka praviti sike? Ili od sika otoke? Otoke, za koje kažu da su samo davali a ništa dobivali. Smiju li otoci danas tražiti uzeto: mladost i živost? Jesu li srednji i

mali otoci svijet nepovratno izgubljenih naraštaja? Svijet zapuštenosti i beznađa? Ima li nastojanje da im se vrati izgubljenju živost ikakve nade? Zašto o otoku drukčije misli njegov iseljenik, drukčije misli kontinentalac a drukčije njegov preostali i ukorijenjeni pučanin? Je li uputno parafrazirati starogrčkog mudraca Anaksimandara, po kojemu su tri vrste ljudi: živi, mrtvi i oni na otocima (Friganović, 1962.)? Što je nekada značilo a što danas znači živjeti na djeliću kopna okruženoga morem? Kakva je razlika življenja na otoku i otočiću? Ili na priobalnom, međukanalskom i pučinskom otoku? Što se promijenilo u životu otoka koji su premošćeni s kopnom (Krk, Pag, Vir, Murter, Čiovo)? I što će biti s onima koji će se u bliskoj budućnosti spojiti s kopnom (Ugljan, Pašman, Krapanj)? Kako je na otocima izvan turističke sezone, kada udari olujna bura, jugo ili ciklonalna nevela? Što stoji između ljetne vreve i zimske osame? Znamo li da je ljetna ljepota samo dio istine? I, napokon, je li otok bez ljudi – otok? I stoje li otoci tamo gdje jesu, ili pak putuju? Mislimo da ipak putuju! Jer, mnogi otoci postaju nešto drugo od šturoga zemljopisna pojma (dio kopna okružen morem): mijenja im se položaj u geoprometnom, gospodarskom i društveno-političkom kontekstu zemlje. Te nove konstelacije osudile su neke otoke na »grišpanje«, na mijene, na putovanje. I zaista: »Neka mi nitko ne kaže da otoci ne putuju... nesigurni u sebe i u šutnju ostarjelih otočana; otočani znaju da se pomorske karte skupljaju na vlazi dok se otoci izobličuju i sele po volji drugoga... znam da otoci putuju, jer zašto bih dolazio na znane mi otoke ne prepoznavajući iz godine u godinu ni kuće ni trgovce ni ljude...« (Juras, 1985.: 45).

Iako je *stanovništvo otoka* samo dio njihove stvarnosti, ono je *njihova bit*, njihov reflektor, čuvar njihove baštine i modifikator njihova krajolika. Svojom su čakavštinom i plovilima (gajete, leuti, braceri) bili njihov doskorašnji zaštitni znak i prepoznatelj tegobna života »Mikule trudnega«. Otoci zaista jesu naša »differentia specifica« ali nipošto nisu više »Naši lipi vrti morem plivajući« (*Nacionalni program razvitka otoka*, 1997.). I upravo zato treba otocima i otočanima pristupiti sa svom obzirnošću i uz punu materijalnu podršku da, barem, oni srednji i mali opstanu s neugašenim ognjištima.

Izuzme li se površni i mistični Fortis (Fortis, 1774.), o našim se otocima prije nije mnogo pisalo (Rubić, 1926.). Ali, danas su zaredali mnogi radovi (zbornici, monografije, studije, članci i dr.) o otocima i otočanima. Danas već znamo mnogo o njihovu »putovanju« kroz stoljeća, o bremenu i tegobama sve ostarjelijeg i sve malobrojnijeg pučanstva u proteklih stotinjak i nešto više godina. Učestale bolesti vinove loze (lug, peronospora, filoksera), propast jedrenjaštva, gospodarske krize bile su povodom bijega s otoka na kopno i »priko mora«. Tako je danas znatan dio, a ponegdje i glavnina otočana u prvoj, drugoj, trećoj i četvrtoj generaciji, rasuta onkraj oceana. Brojna su njihova grobišta u New Yorku (Susačani), San Pedru (Komižani), Punta Arenas (Bračani), Novom Zelandu i Australiji (Korčulani) i drugdje, od Aljaske do Antarktičkih voda, te od Hawaja do Jadrana. Lako je izračunati da ih je tamo mnogo više nego na zavičajnim otocima (njihovim otocima, otocima njihovih otaca i djedova). I kada se danas, između ostaloga, raspravlja o tome kako zaustaviti egzodus s otoka, treba imati na umu da se još kadšto može čuti dosjetka

»Dopala te, dabogda, Šolta«, kao lokalna metafora za težak, škrt i osamljenički život na otoku; ili: »Gren ča u svit« (jedan) i »Ja ću poč« (drugi).

2. Dugotrajno demografsko siromašenje

Stoljetno kretanje stanovništva na našim otocima nedvojbeno pokazuje njihovo zaostajanje i brojem i okrnjenošću dobnog sastava. Iznimka su donekle veći otoci, s gradskim naseljima složenijih funkcija, što se uklapaju u preporodnu putanju novijeg doba. Budući da obnova vinogradarstva, maslinarstva i ribarstva na starim temeljima i obrascima ne dolazi u obzir, modernizacija nekih osnovnih djelatnosti, na kojima bi otočani gradili svoju budućnost, traži manji broj ali obrazovaniji i mlađeg stanovništva. Ali, pitanje je, kako do njega doći i kako ga privoljeti da ostane na otoku? Sve dok glavnina naših otoka ne bude znatnim olakšicama uključena u cjelovit državni geoprometni sustav kao terminus glavnih kopnenih prijevoznih pravaca, neće se moći govoriti o realnim pretpostavkama za njihovu uspješnu prometno-gospodarsku i demografsku valorizaciju. Inače, uz svu našu dobru volju, otoci će se i dalje »grišpati« sa sve rasprostranjenijim urušenim suhozidovima (mocire) i ledinama (ugar), a sve užim temeljima populacijske piramide (inverzna dobnospolna struktura). I zato se s pravom pitamo: koliko naši otoci (i koji) i ubuduće mogu biti vinogradarski (vinarski), maslinarski, ribarski, ovčarski, broderski, smokvanski, solarski, brodograditeljski itd.? I koliko su, ako uopće još jesu, Crešani šumari (česminari) i pastiri, Lošinjani brodari i pomorci, Olibljani šumari i ovčari, Iščani pomorci, Molačani težaci, Rabljani ratari i vinogradari, Premujani pastiri, Krapljani spužvari i ronioci, Zlarinjani koraljari itd.? Može li još vrijediti negdašnji poredak: vinova loza, maslina, riba, smokva, aromatično bilje, brod te, ako Bog dade, turizam? I, znadu li onaj mladić i djevojka koji ostanu na otoku što ih sutra čeka? I sve da se i isplaniraju novine, što bi one značile bez brodske olakšice i suvremeno učinkovita i jeftina broskog prijevoza? Možemo li danas na sve to pružiti valjan odgovor? I kakve su šanse naših otočana sutrašnjice? Jer, mi smo ipak najotočnija zemlja Jadrana i, uz Grčku, Mediterana. A kakva nam je valorizacija mora?

U glavnini recentnih radova, pojedinačnih i skupnih, raspravlja se o »održivom razvitku« na našim otocima sa htijenjem, kao temeljnom opcijom, da se uspori ili zaustavi depopulacija, a da se uz pomoć inovativnih obrazaca dinamizira, ako ne svekoliki život, a ono barem odabrani njegov segment. Da, ali kako i čime? I dok se o tome razmišlja, mladi odlaze putem već utabanih selidbenih staza.

Zamisao o otkupu napuštenih i zapuštenih staništa i selišta, te o kolonizaciji s kopna, naišla je na otpor preostalih malootočna i suvlasnika baštine čiji su slijednici razasuti po svijetu. Jer, nije se lako rastati od materijalnih i spomenarskih veza s djedovinom. Čini se ipak, po svemu sudeći, da će otoci, barem oni mali i srednji, ostati i dalje djelić kopna okružen morem, u dubokoj sjeni periferije »daleko« od superpopulacijskih područja zemlje. Njihov je demos razbijen i okrnjen, s ponekom oazom rastuće napućenosti vezane uz modernizaciju funkcija i uz turizam (Mikačić, 1987., 1996.). No, te su oaze vrlo ograničenih mogućnosti.

Podrobnija demografska slika otoka, kao odraz gospodarskih kretanja u bliskoj prošlosti, dočarat će nam apsolutnu i relativnu depopulaciju te olakšati objašnjenje dijelom zapuštena otočnoga ratarskog krajolika (živicom i travom obrasle vlâhe, gredice, lijehe, terase, podanci i »bande«), težačko-ribarske graditeljske baštine i stravičnu neiskorištenost zemljišta. U tom pogledu svaki naš otok, otočić i školj ima svoju priču. I svaka priča traži zasebnu studiju.

Glavnina naselja na malim otocima danas je poluprazna. Većina je kuća polupusta, svaka druga ili treća »škura« je ljeti pritivorena a zimi zatvorena. Malo je zimzelena i sezonskog cvijeća na solarima i »balaturama«. Još manje je njaka magaradi i cike djece. Sve je više vidjeti »zabradenih« udovica. Prošlo je vrijeme kada su djevojke, očekujući zaručnike sa mora ili iz prekomorja, pjevale čeznutljive pjesme. Život i ljudi skupljaju se donekle samo u središnjim, većim otočnim mjestima i gradićima većih otoka, na hrbtu otočnih »grišpadura«. A ostali? Kuda koji, mili moji!

Otoci dakle, osim onih velikih, ne dišu više punim plućima. Od oko tisuću otoka (razni autori razni brojevi, ponajvećma zbog nedoumice oko hridi i grebena) samo ih je 67 stalno (?) naseljenih (i opet dileme zbog svjetionika i svjetioničara!), a tek ih je doista napučenih pedesetak (po mojem računu 44!), koji bi mogli biti predmet demografskih proučavanja (Lajić, Nejašmić, 1994.). Ukupno je 303 naselja (268 seoskih i 35 gradskih; 139 kvarnerskih i 164 dalmatinska; 76 ih je okrenutih kopnu, a 151 u unutrašnjosti otoka, te 76 okrenutih pućini) prema *Nacionalnom programu razvitka otoka* (1997.). Ti su naseljeni otoci imali 1991. godine 2,6% stanovništva Hrvatske i zahvaćali su 5,5% njezina površja. I samo su neki otoci imali gustoću naseljenosti približnu ili veću od gustoće naseljenosti Hrvatske (primjerice Cres 80, Lošinj 109, Rab 105, Korčula 62 stanovnika na km²). Polovi naseljenosti bili su među otocima Krapanj (454) i Sv. Andrija ili Svetac (0,5 stanovnika na km²). Krapanj, međutim, dijeli stanovništvo sa susjednim kopnom (Brodarica, zapravo predgrade Šibenika), pa taj podatak nije stvaran (unatoč tome Krapanj i bez Brodarice ostaje našim najgušće napučenim jadranskim otokom; ali, valja spomenuti, da nije crpio niti crpi sredstva za život »in situ«, već u susjednom Donjem polju (šibenskom) i na dalekome moru (spužve i ronilaštvo). Sv. Andrija, međutim, danas nema niti jednog stanovnika.

U cjelini, dakle, gustoća naseljenosti otoka otprilike je 40% gustoće naseljenosti Hrvatske (39 naprama 85), dok je prije stotinjak godina omjer bio, grubo rečeno, gotovo obrnut – 57 naprama 45.

3. Usporedni retrospekt velikih i malih prostora

Općenito je znano da naseljenost naših otoka (kvarnerskih i dalmatinskih) slabi u vremenu kada ona drugdje raste. Evo temeljnog pokazatelja kao grube usporedive vrijednosti različitih prostornih obuhvata (tablica 1).

Tablica 1.

Pokazatelj kretanja stanovništva svijeta, Europe, Hrvatske i hrvatskih otoka na Jadranu 1850.-1990. (Broj stanovnika 1850. = 100)

	1850.	1900.	1950.	1990.
Svijet	100	141	216	445
Europa	100	140	188	239
Hrvatska	100	145	179	219
Hrvatski otoci	100	142	128	94

Izvor: Iz više radova izračunao autor.

Iz tablice 1. je razvidno da Europa zaostaje za svijetom, Hrvatska za Europom, a hrvatski otoci za Hrvatskom, i to obilato.

U proteklom stoljeću i pol stanovništvo se svijeta gotovo upeterostručilo, stanovništvo Europe više nego udvostručilo, Hrvatske jedva udvostručilo, a stanovništvo se hrvatskih otoka *smanjilo otprilike za desetinu*. Pogubne li depopulacije!

Suzimo li promotreni demoprosor i razdoblje usporedivih podataka na Hrvatsku, njezino primorje i otoke, dobit ćemo još poučniji parametar otočne depopulacije (tablica 2).

Tablica 2.

Pokazatelj kretanja stanovništva Hrvatske, primorja i otoka prema popisima 1880.-1991. (Broj stanovnika 1880. = 100)

	1880.	1910.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Hrvatska	100	138	151	157	157	166	176	184	191
Primorje*	100	129	130	145	154	165	179	182	184
Otoci	100	137	116	105	101	95	91	71	69

* otoci, obala i zaleđe (zagora)

Izvor: Iz više radova izračunao autor.

Za početnu godinu uzeta je 1880. kao popisna godina u kojoj su bili zapaženi počeci značajnije otočne emigracije, ponajprije i ponajvećma u prekomorske zemlje. Unatoč pojačanoj otočnoj emigraciji, kao posljedice krize brodarstva (jedrenjaštva) i vinogradarstva u nas (na prijelazu stoljeća), otočno je stanovništvo držalo korak s porastom stanovništva primorja (Dalmacija, Kvarner i Istra) i Hrvatske sve do Prvoga svjetskog rata. Daljnji podaci ukazuju na konstantno ali oscilatorno smanjivanje ukupna stanovništva otoka. Korelacija demografskog i gospodarskoga kretanja očituje se u poznatim i već višekrat obrađenim pojavama (Defilippis, 1997.). Treba pri tome imati na umu da su u isto vrijeme, ali s manjim

vremenskim razmacima, i primorje i Hrvatska bili također iseljenički prostori (Nejašmić, 1991.).

Uzmemo li samo otoke, i kao osnovicu prvi potpuni popis stanovništva 1857. godine, ustanovit ćemo znatan porast stanovništva u drugoj polovini 19. stoljeća (I. i II. konjunktura vinogradarstva), zatim nepovoljan utjecaj Prvoga svjetskog rata, pojačano iseljavanje između dvaju svjetskih ratova (poboljšane prekomorske brodske veze) do svjetske ekonomske krize (kraj dvadesetih i početak tridesetih godina 20. stoljeća), blagi porast do početka Drugoga svjetskog rata (1939.–1945.), vrlo negativan utjecaj Drugoga svjetskog rata, te nakon svega toga brže i postojanije iseljavanje (legalno i ilegalno) u tuđinu, ali i u samu zemlju. To se sve skupa ubrzalo šezdesetih godina 20. stoljeća i traje, s karakterističnim oscilacijama, do danas.

Evo pokazatelja kretanja stanovništva naših otoka od popisa 1857. do popisa 1991. godine (tablica 3).

Tablica 3.
Pokazatelj kretanja stanovništva hrvatskih otoka 1857.–1991.
(Broj stanovnika 1857. = 100)

1857.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
100	142	147	148	141	129	128	119	109	98	94

Izvor: Nacionalni program razvitka otoka, 1997. (Lajić).

Međutim, ovim se skupnim podacima prikrivaju znatne i značajne razlike kretanja stanovništva velikih i malih otoka, te onih bliže kopnu i onih na pučini. Te su razlike rezultirale vrlo diferencijalnim stanjem danas. O potonjem ćemo podastrijeti primjer velikih i malih otoka zadarskog arhipelaga (tablica 4).

Tablica 4.
Pokazatelj kretanja stanovništva zadarskih otoka 1880.–1991. godine
(Broj stanovnika 1880. = 100)

Otoci	1880.	1910.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Ukupno	100	135	146	158	150	130	121	80	89
Veliki	100	148	168	188	176	165	150	85	97
Mali	100	115	114	110	108	89	75	44	47

Izvor: Friganović, 1974. za podatke do 1971. Za kasnije godine dopunio sam autor iz rezultata popisa stanovništva 1981. i 1991. godine.

Demografsko slabljenje je više nego očito, posebice nakon Drugoga svjetskog rata. Najveći ukupan broj stanovnika u cjelini ovi su otoci imali 1948. godine (veliki

otoci 1948., a mali 1910.). Tada su pripadali grupi najgušće naseljenih otočnih skupina istočnog Jadrana. Zadarski arhipelag ima razmjerno veće, srednje i male otoke; ima priobalne i kanalske otoke, te one okrenute pučini; ima relativno gusto napučene, rijetko napučene i nenapučene otoke. Prema tome, dobar je obrazac glavnine naših jadranskih otoka kojima je također svojstveno različito kretanje stanovništva (Nejašmić, 1999.).

U razdoblju 1857.-1991. godine najraniji maksimum broja stanovnika imali su pučini istureni otoci Silba i Premuda (1880.), zatim Olib i Rava (1900.), dok su gotovo svi veći otoci najviše stanovnika imali mnogo kasnije (uglavnom 1948.). Očito su mali i od kopna udaljeniji otoci došli najranije pod udar najjače depopulacije. Ali, više ili manje, prije ili kasnije svim je otocima postao svojstven egzodus njihove mlade populacije. Neke razlike među njima proizlaze uglavnom iz nejednakih uvjeta života na otoku, otočnih poljoprivrednih i ostalih mogućnosti uopće, ali su posljedica i pojedinačnih lančanih inicijativa. Tako se stanovništvo Pašmana i Ugljana, velikih i kopnu bliskih otoka (ali s istaknutim pojasom plodnog tla), stalno povećavalo sve do 1948. godine (unatoč iseljavanju), dok je razmjerno povećanje stanovništva na malim otocima bivalo mnogo sporije u doba njihova rasta, a znatno smanjenje u doba njihova pada. Rast stanovništva potonjih bio je uglavnom do 1910. godine, kao i kod glavnine jadranskih otoka. Od 1910. do 1953. godine broj se stanovnika otoka postupno smanjivao, a nakon toga smanjenje je poprimilo obilježje upozoravajućeg egzodusa. Gubici su u cjelini veliki. Otoci su dakle »nagrišpani« pa, bez obzira na razlike među njima, vrijedi i dandanas izreka: »Svi su pošli ča« (mислеći na mladež).

4. Demografska različnost otočnog prostora 1961.-1991.

Razlike u kretanju stanovništva u razdoblju 1961.-1991. pokazuje neosporan utjecaj zemljopisnih, geoprometnih i nekih drugih čimbenika i modifikatora kao odraza općih društvenih, gospodarskih i inih, s njima povezanih, promjena i konstelacija, što se vidi iz tablice 5.

Tablica 5.
Pokazatelj promjene stanovništva jadranskih otoka 1961.-1991.
(1991. : 1961. × 100)

Otoci ukupno	Otočne i naseljske skupine						Naselja okrenuta		
	Kvarnerski	Dalmatinski			Gradovi	Sela	kopnu	unutrašnjosti otoka	pučini
		Sjeverni	Srednji	Južni					
89,5	108,9	76,8	86,8	89,6	116,8	72,7	94,2	71,2	105,1

Izvor: Smoljanović, 1999. Izračunao autor.

U podrobnijoj analizi kretanja stanovništva očito valja pokloniti odgovarajuću pozornost diferencijalno uplivnim čimbenicima i modifikatorima na kvarnerskim i dalmatinskim otocima. Iz takve raščlambe mogući su različiti zaključci. Ipak, neosporno je da su naši otoci, kao raštrkan i nejednako napučen prostor u prošlosti i sadašnjosti, *područje dugotrajne depopulacije*. I to ne samo kao pojma za negativnu migracijsku bilancu, nego i kao pojma za apsolutno smanjivanje ukupna stanovništva.

Apsolutni porast stanovništva gradskih naselja u posljednjem tridesetljeću logičan je i razumljiv. Jer, radi se uglavnom o središtima bivših otočnih općina i rast im je bio utemeljen na njihovim složenijim funkcijama političkoga, društvenog i gospodarskog života na otoku. Suprotno tome, apsolutni i relativan pad stanovništva svih ostalih naselja (osim onih okrenutih pučini) također je razumljiv i uokviren je općom deruralizacijom, posebice perifernih područja kakva su hrvatski otoci. Porast stanovništva u naseljima okrenutima pučini isto je tako shvatljiv i objašnjiv ima li se na umu da su to veća naselja vezana uz plodnije, veće površine, i uz značajniju pomorsko-ribarsku tradiciju. To su bile povoljne okolnosti u ranijim razdobljima (na pr. za Cres, Mali Lošinj, Krk, Rab, Bol, Hvar, Komizu i dr.). A u recentno su doba poduprti turizmom kao kvalitativno novim i složenim činiteljem opstanka i razvitka otočno-obalnih naselja (Lajić, 1997.: 13–32). Ali se i u tome pogledu ti otoci međusobno razlikuju.

Sažme li se demografska pulsacija hrvatskih otoka na temelju popisa stanovništva u posljednjih stotinjak godina, nameće se ovakva ocjena: 1. do Prvog svjetskog rata (1914.–1918.) zabilježen je ukupan porast stanovništva; 2. u razdoblju 1919.–1921. porast je bio minimalan (samo 0,2%); 3. u razdoblju 1921.–1931. zabilježeno je smanjenje –4,6%; 4. u razdoblju 1931.–1948. smanjenje je bilo čak –8,4% (razoran je bio utjecaj Drugoga svjetskog rata, smanjeno je iseljavanje i rađanje, a povećano umiranje); 5. u razdoblju 1953.–1961. negativan se trend ublažava (poslijeratna demografska kompenzacija još traje); 6. razdoblje 1961.–1971. donosi povećano smanjenje (–8,7%) uglavnom zbog slobodnijeg iseljavanja mladih; 7. u razdoblju 1971.–1981. smanjenje se nastavlja iz istih razloga (–7,1%); 8. u razdoblju 1981.–1991. negativan je trend usporen zbog trošnosti demografske strukture i zbog nekih kontraurbanizacijskih pojava. No, potonji se porast može protumačiti i kao fiktivno preseljenje (povratak) na otoke islužena naraštaja. Unatoč tome, ovi su recentni podaci prilično magloviti i (ne)pouzdani. Više o tome moći će se reći nakon popisa stanovništva 2001. godine.

4.1. Novije (ne)prirodno kretanje otočnog stanovništva

Elemente za podrobnije tumačenje spomenutih trendova i za ocjenu egzodusa pruža nam prirodno kretanje stanovništva (rađanje, umiranje, priraštaj). Tek usporidbom prirodnog i popisana kretanja stanovništva u istom razdoblju, moguće je odrediti apsolutan i relativan dobitak ili gubitak populacije, tj. moguće je odrediti migracijsku bilancu, odnosno stvarnu demografsku pulsaciju.

Takve usporedive podatke razmotrit ćemo uz pomoć raspoloživih statističkih podataka za razdoblje 1961.–1991. godine, te rezultata prethodnih istraživanja nekih autora (Nejašmić, 1991., 1999.; Lajić, 1989.).

Temeljne značajke za razdoblje 1962.–1991. jesu: 1. u razdoblju 1961.–1971. broj rođenih i umrlih bio je gotovo izjednačen (nulti prirodni priraštaj); 2. u razdoblju 1972.–1981. broj je umrlih izrazito nadvisio broj rođenih (negativno prirodno kretanje); 3. u razdoblju 1982.–1991. broj je umrlih i dalje iznad broja rođenih (negativno prirodno kretanje); 4. svekoliko tridesetgodišnje razdoblje 1962.–1991. ima također negativno prirodno kretanje (broj umrlih blago nadmašuje broj rođenih). Takvo je prirodno kretanje nastavljeno do danas, što plodi krajnje nepovoljnim posljedicama: rodnost stagnira na vrlo niskoj razini – oko 10 promila godišnje, a smrtnost raste – oko 14 promila godišnje (Nejašmić, 1999.). Očito se, dakle, radi o dugotrajnom procesu retrogradne bioreprodukcije. Stopa generacijske reprodukcije otočnog stanovništva 1991. godine iznosila je samo 0,79, tj. 79 rodene ženske djece na 100 žena u njihovu fertilnom razdoblju (životu). A tek omjer 1:1 potencijalno osigurava prostu reprodukciju. I to uz uvjet da sva rođena ženska djeca dožive i prožive fertilnu dob i nastave reprodukciju. A poznato je da oko 15% (općenito prihvaćena vrijednost) ženske djece neće doživjeti fertilnu dob, ili se neće udati, ili su pak nerotkinje. Prema tome, vrijednost od 0,79 mnogo je niža i realno se kreće oko 0,64.

U pogledu sastavnica, kvarnerske i dalmatinske skupine, kvarnerski su otoci u razdoblju 1961.–1991. imali manji gubitak i brže su se oporavljali od dalmatinskih otoka. To je zato što kvarnerski otoci imaju manji udjel malih otoka i malih naselja (koji su inače ranije bili demografski iscrpljeni), pa njihove gubitke pokrivaju veći otoci i veća naselja. A veća naselja imaju uz to i povoljniji geoprometni položaj od mnogih dalmatinskih otoka i naselja. Međutim, treba naglasiti da su u tome pogledu veliki otoci i velika naselja obiju skupina vrlo bliski, iako ima signifikantnih razlika i između nekih velikih otoka iste skupine (Derado, Čizmić, 1982.; Vojnović, 1993.).

Sela i gradovi pokazuju svu silinu polarizacije. U cijelom razdoblju sela imaju sve izrazitije nepovoljno kretanje zbog sve manjeg broja rođenih, a sve većeg broja umrlih. Gradovi, iako neveliki, opiru se negativnim tendencijama i uspijevaju održati višak rođenih nad umrlima kroz cijelo razdoblje 1962.–1991. godine. To je inače karakteristična pojava suvremene urbanizacije i deruralizacije općenito, pa čak i u »dugoj sjeni periferije« (Lay, 1998.; Štambuk, 1998.).

Što se tiče smještaja i položaja naselja (onih okrenutih kopnu, unutrašnjosti otoka i pučini), prirodno kretanje stanovništva potkrepljuje razliku u kretanju prema popisima. Znači: manji manjak rođenih prema umrlima u naseljima okrenutim kopnu, a veći manjak u naseljima unutrašnjosti otoka. Tu se očituje utjecaj odgovarajućih prirodnih (zemljopisnih) (ne)pogodnosti. Međutim, naselja okrenuta pučini, koja imaju povoljnije kretanje stanovništva, ne odražavaju toliko upliv prirodnih (zemljopisnih) svojstava, već se tu radi i o nekim društvenim činiteljima.

Naime, tu su naselja uglavnom veća (gradskoga tipa), životnija i sa složenijim funkcijama. Zato i nisu imala negativno kretanje stanovništva ni u jednom razmatranom razdoblju. Jesu li ta naselja pozitivan katalizator budućeg razvitka nekih otoka ili nisu, pokazat će budućnost. Držimo, međutim, da značajnog boljitka na našim otocima, posebice onima manjim i srednjim, ne može biti bez doseljavanja mladih, poduzetnih, te s dobro utemeljenim gospodarskim planovima i potporom. Jer, ako netko napušta život na otoku, zašto bi ga netko drugi prihvatio ako ne bi imao opipljive olakšice i potporu?

Tablica 6.

Rođeni (N), umrli (M) i priraštaj (I) otočnog stanovništva Hrvatske 1961.–1991. godine

	Međupopisna razdoblja											
	1962.–1971.			1972.–1981.			1982.–1991.			1962.–1991.		
Otoci	N	M	I	N	M	I	N	M	I	N	M	I
Ukupno	15.550	15.507	43	15.766	15.792	-2.026	13.791	15.454	-1.663	43.107	40.753	-3.646
Kvamerski	5.017	5.122	-105	4.852	5.065	-213	5.572	5.401	171	15.441	15.588	-147
Dalmatinski	10.533	10.385	148	8.914	10.727	-1.813	8.219	10.053	-1.834	27.666	31.165	-3.499
Naselja												
Sela	7.996	9.147	-1.151	5.412	8.826	-3.414	4.863	8.567	-3.704	18.271	26.540	-8.269
Gradovi	7.554	6.360	1.194	8.354	6.966	1.388	8.928	7.365	1.563	24.836	20.691	4.145
Okrenuta kopnu	6.438	6.217	221	5.681	6.615	-934	5.734	6.631	-897	17.853	19.463	-1.610
U unutrašnjosti	4.141	4.797	-656	2.815	4.364	-1.549	2.569	4.417	-1.848	9.525	13.578	-4.053
Prema pučini	4.971	4.493	478	5.270	4.813	457	5.488	4.884	604	15.729	14.190	1.539

Izvor: *Nacionalni program razvitka otoka*, 1997. Zbiri podatak za razdoblje 1962.–1991. izračunao autor.

4.2. Porazna migracijska bilanca 1961.–1991.

Usporedbom kretanja stanovništva na temelju popisa i prirodnoga kretanja dolazi se do migracijske bilance, tj. do izračuna gubi li se stanovništvo iseljavanjem ili dobiva useljavanjem. Već iz dosadašnjeg izlaganja bjelovidno je da će migracijska bilanca biti negativna, osim u nekim – položajem, veličinom i gospodarskim mogućnostima – »privilegiranim« otocima (Lošinj, Rab, Krapanj, Čiovo i dr.).

Prema tome, da nije bilo iseljavanja (viška iseljenih nad useljenima), otočno bi stanovništvo u razdoblju 1961.–1991. godine bilo smanjeno za 6.540 stanovnika ili približno za 5,0% (prema stanovništvu 1961.). Ali, ono se smanjilo za otprilike blizu 15 tisuća stanovnika. To znači da je, osim negativnoga prirodnog kretanja (višak umrlih nad rođenima iznosio je 6.540 osoba), iselilo (višak iseljenih nad

useljenima) oko 8.300 stanovnika. Zna li se da su iselili pretežito mladi, realan je gubitak znatno veći i teži. A posljedice su još pogubnije, osobito s obzirom na već ionako okrnjen dobni sastav, s niskom razinom bioreprodukcije. Važno je još naglasiti da 75% svih otoka pripada tipu E_4 (izumiranje), dok su samo kvarnerski otoci (zahvaljujući velikim) bili u tipu I_2 (obnova useljavanjem). Ostali su otoci pripadali tipu E_3 , a samo je jedan pripadao tipu I_3 – nejasan i teško objašnjiv Olib (grafikon 1).

Tablica 7.

Kretanje otočnog stanovništva prema popisima, prema prirodnom kretanju i tipu kretanja u razdoblju 1961.-1991.

Otočna skupina	Broj stanovnika		Razlika		Prirodno kretanje				Migracijska bilanca		Tip
	1961.	1991.	Aps.	%	N	M	I-F	%	Aps.	%	
Kvarnerski otoci	34.351	37.403	3.052	8,9	12.603	12.903	-300	0,9	3.352	9,8	I_2
Sjevernodalmatinski	44.431	34.114	-10.317	-23,2	10.260	13.806	-3.546	-8,0	6.771	15,2	E_4
Srednjodalmatinski	39.647	34.428	-5.219	-13,2	12.085	13.163	-1.078	2,7	4.141	-10,4	E_4
Južnodalmatinski	22.866	20.490	-2.367	-10,4	7.555	9.171	-1.616	-7,1	-751	-3,3	E_4
Otoci ukupno	141.295	126.444	-14.851	-10,5	42.503	49.043	-6.540	-4,6	-8.311	-5,9	E_4

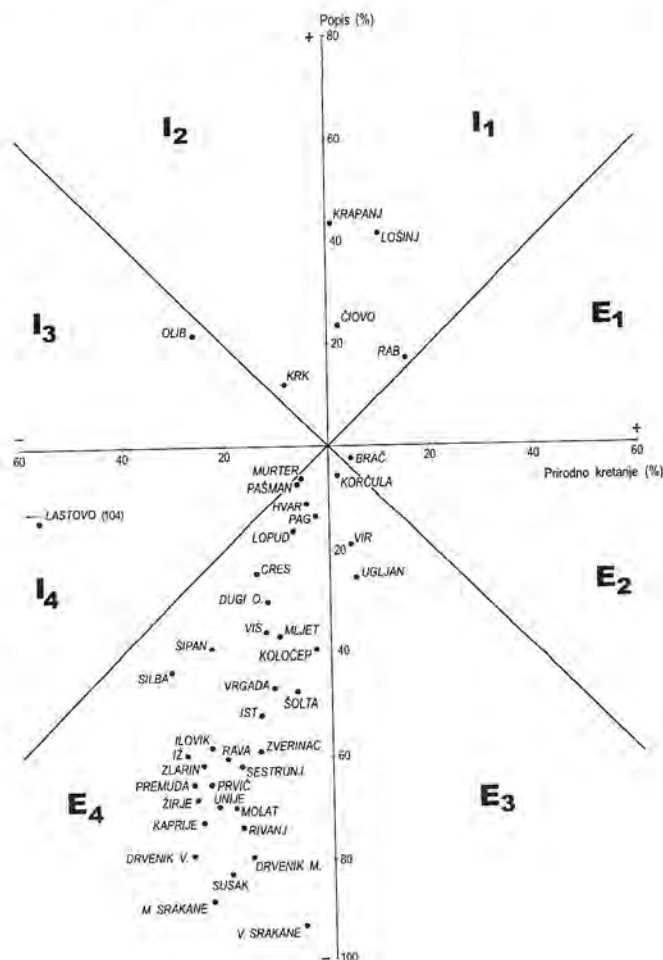
Izvor: Prema M. i A. Smoljanović (1999.), izračunao autor.

U teorijski mogućem i praktično mjerljivom ukupnom kretanju stanovništva, te u literaturi prihvaćenoj tipizaciji (Friganović, 1990.: 102), E_4 je najnepovoljniji tip (I_1 = rast imigracijom, I_2 = obnova imigracijom, I_3 = slaba obnova imigracijom, I_4 = vrlo slaba obnova imigracijom; sva četiri tipa imaju pozitivnu migracijsku bilancu različitog stupnja; E_1 = emigracija, E_2 = depopulacija, E_3 = izrazita depopulacija i E_4 = izumiranje; sva četiri tipa imaju negativnu migracijsku bilancu različitog stupnja).

U tom su pogledu međuotočne razlike znatne i značajne, između pojedinih otočnih skupina i između otoka unutar iste skupine. Glavnina je malih otoka uglavnom već demografski slomljena i potrošena (E_4), dok veliki otoci još pokazuju životnost potrebnu za bioreprodukciju (Lošinj, Rab, Čiovo i Krapanj su u tipu I_1 , prva su dva velika, a druga su dva praktično dijelovi kopna). Brač je blizu nulte migracijske bilance, kao i Hvar, ali se razlikuju po predznaku prirodnog kretanja. Korčula je slična Braču, dok Vis ima najnepovoljnije kretanje među velikim otocima. Karakteristike ukupna kretanja stanovništva svih naseljenih otoka jasno se vide na grafikonu disperzije (grafikon 1.). Njihov položaj unutar razdjelnih polja (tipova) vrlo sažeto i slikovito govori o svojstvima kretanja njihova ukupna stanovništva u razdoblju 1961.-1991. godine. Beznadan položaj oko triju četvrtina svih otoka svjedoči o njihovom demografskom slomu i dokazom su kako je njihova demografska obnova nemoguća sa snagama »in situ«.

Grafikon 1.

Tipovi ukupnoga (općega) kretanja stanovništva hrvatskih otoka na Jadranu 1961.–1991.

Tipovi ukupnoga (općega) kretanja stanovništva hrvatskih otoka na Jadranu prikazani grafikonom 1. jesu: **I₁** prirodno kretanje pozitivno kao i popisano kretanje, ali je stopa prirodnog prirasta veća od stope popisano povećanja, trend imigracija; **I₂** prirodno kretanje pozitivno, a popisano kretanje negativno, stopa popisano povećanja veća od stope prirodnog smanjenja, trend regeneracija imigracijom; **I₃** prirodno kretanje negativno, a popisano kretanje pozitivno, stopa popisano ustanovljena povećanja manja od stope prirodnog smanjenja, trend slaba regeneracija imigracijom; **I₄** prirodno kretanje negativno i popisano kretanje negativno, ali je stopa popisano smanjenja manja od stope prirodnog smanjenja, trend vrlo slaba regeneracija imigracijom; **E₁** prirodno kretanje pozitivno, i popisano kretanje pozitivno, ali je stopa prirodnog kretanja veća od stope popisano kretanja, trend emigracija; **E₂** prirodno kretanje pozitivno, a popisano kretanje negativno, ali je stopa prirodnog kretanja veća od stope popisano kretanja, trend depopulacija; **E₃** prirodno kretanje pozitivno, a popisano kretanje negativno, ali je stopa prirodnog kretanja manja od stope popisano smanjenja, trend izrazita depopulacija; **E₄** prirodno kretanje negativno i popisano kretanje negativno, ali je stopa prirodnog kretanja manja od stope popisano kretanja, trend izumiranje.

Izbroje li se sva 44 stalno naseljena otoka (osim svjetioničarskih) na grafikonu, dobit će se ovakav razdjel: 37 ili više od četiri petine otoka pripada tipovima E₁ do E₄ (E₁ = 0, E₂ = 1, E₃ = 3 i E₄ = 33 otoka), a samo 7 otoka pripada tipovima I₁ do I₄ (I₁ = 4, I₂ = 1, I₃ = 1 te I₄ = 1 otok). Na priloženoj se tablici s popisom svih naseljenih otoka (bez svjetioničarskih) vide temeljna obilježja ukupna (općega) kretanja njihovoga stanovništva (razlika popisanog stanovništva 1961. i 1991., razlika između broja rođenih i umrlih, te migracijska bilanca s oznakom tipa kretanja). To je svakako jedan od najsazetijih izraza demografske dinamike naših otoka. I, uz svu dobru volju, moramo kazati da je ta slika otužna i da je doista, ako nam je stalo do života i njegove obnove (ili razvitka), u svakom pogledu zabrinjavajuća. Je li, dakle, glavnina hrvatskih otoka na Jadranu demografski slomljena (Friganović, Šterc, 1981.: 152-157)?

Tablica 8.

Ukupno kretanje i tipovi kretanja stanovništva hrvatskih otoka na Jadranu u razdoblju 1961.-1991. godine

Otok	Broj stanovnika		1961.-1991		Rođeni	Umrli	Razlika		Migracijska bilanca 1961.-1991.		Tip
	1961.	1991.	+ ili -	%			broj	%	broj	%	
Krk	14.548	16.402	1.854	12,7	5.078	6.227	-1.149	-7,9	3.003	20,6	I ₂
Rab	7.849	9.205	1.356	17,3	3.467	2.271	1.196	15,2	160	2,0	I ₁
Cres	4.373	3.238	-1.135	-25,9	1.065	1.619	-554	-12,7	-581	-13,3	E ₄
Lošinj	5.654	8.134	2.480	43,9	2.885	2.302	583	10,3	1.897	33,6	I ₁
Ilovik	346	145	-201	-58,1	31	112	-81	-23,4	-120	-34,7	E ₄
M. Srakane	17	1	-16	-94,1	2	6	-4	-23,5	-12	-70,6	E ₄
V. Srakane	92	9	-83	-90,2	5	11	-6	-6,5	-77	-83,7	E ₄
Unije	273	81	-192	-70,3	25	85	-60	-22,0	-132	-48,4	E ₄
Susak	1.199	188	-1.011	-84,3	45	270	-225	-18,8	-786	-65,6	E ₄
Kvarnerski otoci	34.351	37.403	3.052	8,9	12.603	12.903	-300	-0,9	3.352	9,8	I ₂
Pag	9.160	7.969	-1.191	-13,0	2.623	2.736	-113	-1,2	-1.078	-11,8	E ₄
Vir	1.069	860	-209	-19,6	314	247	40	3,7	249	23,3	E ₃
Olib	585	714	129	22,1	50	207	-157	-26,8	285	48,9	I ₃
Silba	397	221	-176	-44,3	74	181	-107	-27,0	-69	-17,4	E ₄
Premuda	213	73	-140	-65,7	34	92	-58	-27,2	-82	-38,5	E ₄
Ist	495	237	-258	-52,1	82	147	-65	-13,1	-193	-39,0	E ₄
Molat	771	222	-549	-71,2	79	221	-142	-18,4	-407	-52,8	E ₄
Rivanj	79	20	-59	-74,7	11	25	-14	-17,7	-45	-57,0	E ₄
Sestrunj	322	123	-199	-61,8	23	78	-55	-17,1	-144	-44,7	E ₄
Zverinac	153	59	-94	-61,4	24	46	-22	14,4	-72	-47,1	E ₄
Ugljan	10.252	7.583	-2.669	-26,0	2.519	2.935	416	4,1	-3.085	-30,1	E ₄
Iz	1.638	657	-981	-59,9	186	639	-453	-27,7	-528	-32,2	E ₄
Rava	305	120	-185	-60,7	45	110	-65	-21,3	-120	-39,3	E ₄
Dugi Otok	4.093	2.973	-1.220	-29,8	766	1.244	-478	-11,7	-742	-18,1	E ₄
Pašman	3.761	3.349	-412	-11,0	1.074	1.221	-147	-3,9	-265	-7,0	E ₄
Vrgada	449	236	-213	-47,4	96	145	-49	-10,9	-164	-36,5	E ₄
Zadarski otoci	33.742	25.316	-8.426	-25,0	7.900	10.301	-2.401	-7,1	-6.025	-17,9	E ₄

Otok	Broj stanovnika		1961.-1991		Rođeni	Umrli	Razlika		Migracijska bilanca 1961.-1991.		Tip
	1961.	1991.	+ ili -	%			broj	%	broj	%	
Murter	5.470	5.092	-378	-6,9	1.647	1.933	-286	-5,2	-92	-1,7	E ₄
Prvič	1.567	544	-1.023	-65,3	162	535	-373	-23,8	-650	-41,5	E ₄
Zlarin	920	359	-561	-61,0	80	315	-235	-25,5	-326	-35,4	E ₄
Krapanj	1.738	2.513	-775	44,6	390	387	3	0,2	388	22,3	I ₁
Žirje	506	160	-346	-68,4	43	174	-131	-25,9	-215	-42,5	E ₄
Kaprije	488	130	-358	-73,4	38	161	-123	-25,2	-235	-48,2	E ₄
Šibenski otoci	10.689	8.798	-1.891	-17,7	2.360	3.505	-1.145	-10,7	-746	-7,0	E ₄
Sjeverni dalmatinski otoci	44.431	34.114	-10.317	-23,2	10.260	13.806	-3.546	-8,0	-6.771	-15,2	E ₄
Drvenik M.	281	56	-225	-80,1	40	85	-45	-16,0	-180	-64,1	E ₄
Drvenik V.	729	145	-584	-80,1	70	239	-169	-23,2	-415	-56,9	E ₄
Čiovo	2.532	3.142	610	24,1	804	751	53	2,1	557	22,0	I ₁
Šolta	2.725	1.448	-1.287	-47,1	488	650	-162	-5,9	-1.125	-41,1	E ₄
Brač	14.227	13.824	-403	-2,8	5.166	4.547	619	4,4	-1.022	-7,2	E ₂
Hvar	12.147	11.459	-688	-5,7	3.999	4.504	-505	-4,2	-183	-1,5	E ₄
Vis	6.834	4.338	-2.496	-36,5	1.518	2.387	-869	-12,7	-1.627	-23,8	E ₄
Sv. Andrija	48	2	-46								
Biševo	114	14	-100								
Srednji dalmatinski otoci	39.647	34.428	-5.219	-13,2	12.085	13.163	-1.078	-2,7	-4.141	-10,4	E ₄
Korčula	17.949	17.038	-911	-5,1	6.339	6.032	307	1,7	-1.218	-6,8	E ₃
Mljet	1.963	1.237	-726	-37,0	405	606	-201	-10,2	-525	-26,7	E ₄
Šipan	838	500	-338	-40,3	146	340	-194	-23,1	-144	-17,2	E ₄
Lopud	416	348	-68	-16,3	120	147	-27	-6,5	-41	-9,9	E ₄
Koločep	243	148	-95	-39,1	77	84	-7	-2,9	-88	-36,2	E ₄
Lastovo	1.434	1.205	-229	-16,3	468	1.962	-1.494	-104,2	-1.265	-88,2	I ₄
Pašagruža	8	7	-1	-12,6							
Sušac	10	7	-3	-33,3							
Glavat	5	9	4	80,0							
Južni dalmatinski otoci	22.866	20.499	-2.367	-10,4	7.555	9.171	-1.616	-7,1	-751	3,3	E ₄
Hrvatski otoci ukupno	141.295	126.444	-14.851	-10,5	42.503	49.043	-6.540	-4,6	-8.311	-5,9	E ₄

Izvor: Prema Smoljanović i Nejašmić (1999.) izračunao autor.

4.3. Okrnjenost po dobi i spolu

Dugotrajno i jako iseljavanje, sve slabije prirodno kretanje (smanjivanje fertiliteta) i negativan prirodni priraštaj doveli su do duboke okljaštenosti sastava otočnog stanovništva po dobi i spolu. To će nesumnjivo i dalje ploditi pogoršavanjem dobnog i spolnog sastava te do izrazite ostarjelosti pučanstva.

U promatranom je razdoblju posebice bilo pogodeno sjevernodalmatinsko otočje (usitnjeno i raštrkano). Stupanj (ne)ravnoteže po dobi i spolu takav je da prijeti

(ne)prirodnoj izokrenutosti dobno-spolne piramide u skoroj budućnosti. U takvim uvjetima mogućnost demografske obnove leži jedino u (neo)kolonizaciji mladih s kopna (kao što je, uostalom, to bilo nakon kužnih i sličnih epidemija i učestalih mletačko-turskih ratova od kraja 15. do početka 18. stoljeća). Sve ostalo je, čini se, iluzija.

Dosegnuta neravnoteža po spolu i još većma po dobi već je višekrat rasvijetljena (Nejašmić, 1992.; Lajić 1997. i dr.). Stoga ćemo ovdje samo podvući rezultate tih istraživanja.

Tablica 9.
Broj ženskih na 100 muških stanovnika Hrvatske i otoka 1991. godine (koeficijent feminiteta)

Dobne skupine	Hrvatska	Otoci	$\frac{\text{kf Hrvatske}}{\text{kf otoka}}$
0-9	95,0	96,5	0,98
10-19	95,5	93,7	1,02
20-29	97,6	102,3	0,95
30-39	96,3	93,0	1,04
40-49	97,8	87,2	1,12
50-59	105,8	102,2	1,04
60-69	137,7	130,2	1,06
70 i više	190,2	159,6	1,19

Izvor: Nejašmić, 1992., 1999.; dopunio kf Hrvatske/kf otoka M.A.F.

Iako stanovništvo po spolu ne »starta« s istim brojem (općenito se rađa 4-6% više muške nego ženske djece), kasnije se u ravnopravnim (mimodopskim) uvjetima udjeli obaju spolova uglavnom izjednačavaju (sredovječne skupine), da bi se još kasnije ravnoteža poremetila (starije skupine). Potonje je posljedica diferencijalnih uvjeta života muškaraca i žena, što plodi i diferencijalnim mortalitetom (prirodno i društveno uvjetovanim). U tome pogledu otočno se stanovništvo ne razlikuje mnogo od stanovništva Hrvatske - koeficijenti mortaliteta su im približni). Naime, i hrvatska je populacija dobrono okrnjena po spolu (višak žena) kao i otočna: obje su razmjerno jednako bile okrnjene iseljavanjem, dvama svjetskim ratovima, te gospodarskim potresima u 20. stoljeću. Posebno je značajna diferencijalna stopa pogibanja muškaraca i žena u ratnim i s njima povezanim uvjetima življenja.

Međutim, podrobnije proučavanje otočnog prostora otkriva velike razlike između velikih i malih otoka, velikih i malih naselja, te između njihova položaja unutar samih otoka i prema kopnu. Tako, primjerice, koeficijent feminiteta (broj ženskih na sto muških) na mnogim je malim otocima, a u pravilu i malim naseljima, vrlo

velik: Drvenik Mali (154), Premuda (152), Žirje (146), Unije (146), Susak (145), Molat (141), Prvić Šibenski (139), Kaprije (136), Koločep (Kalamota, 131), Zlarin (130), itd. (Nejašmić, 1992.: 17–18). Njihova je ravnoteža izrazito poremećena, pa je i prirodna reprodukcija donekle sputana.

Očito je da okretanje ovakve situacije nije moguće bez primjerene općedruštvene inicijative i socijalno-gospodarske pripomoći.

U korelaciji s depopulacijom (negativno prirodno kretanje i iseljavanje mladih) jest ostarjelost stanovništva. *Dobni sastav* je krajnje neprirodan (inverzna distribucija). Razvoj te dobne okrnjenosti može se pratiti usporedbom dvaju ili više popisa stanovništva. Primjerice, dobni sastav otočnog stanovništva 1953. i 1991. godi-
ne razvidan je u tablici 10.

Tablica 10.
Mlado, zrelo i staro u ukupnom stanovništvu otoka i Hrvatske 1953. i 1991. godine (u %)

Otoci	Godina	Dobne skupine			60 i više 0 – 19	Medijalna dob
		Mlado 0–19	Zrelo 20–59	Staro 60 i više		
Kvarnerski	1953.	32,0	49,6	18,4	0,58	32,5
	1991.	26,5	53,7	19,8	0,75	35,6
Dalmatinski						
Sjeverni	1953.	38,1	47,7	14,2	0,37	27,4
	1991.	22,0	50,8	27,4	1,24	41,8
Srednji	1953.	34,1	49,8	16,1	0,47	30,8
	1991.	25,4	51,2	23,4	0,92	38,4
Južni	1953.	36,4	49,7	13,9	0,38	28,9
	1991.	26,0	51,4	22,6	0,87	37,8
Otoci ukupno	1953.	35,4	48,9	15,8	0,45	29,8
	1991.	24,9	51,9	23,2	0,93	38,2
Hrvatska	1953.	36,8	52,9	10,3	0,28	27,1
	1991.	26,5	55,9	17,6	0,67	36,0

Izvor: Nejašmić, 1992.: 23. Modificirao M.A.F.

Zajedničko svim otocima jest ubrzano starenje (napadno smanjivanje udjela mladih, a povećanje udjela starih), te pomicanje medijalne dobi k višim vrijednostima (dob što dijeli ukupno stanovništvo na dva jednaka dijela). Time se povećava teret na plećima skupine srednje dobi (koja pokazuje blago povećanje, ali će i ona ubrzo značajnije padati). To sve upućuje na vrlo nepovoljan proces koji će dovesti do dobne diskrepance koja neće omogućavati obnovu prirodnoga kretanja »in situ«, tj. bez kolonizacije (tablica 11).

Tablica 11.

Pokazatelj promjene dobnog sastava stanovništva 1953.-1991. godine (1991.:1953.)

Otoci	Dobne skupine			60 i više 0-19	Medijalna dob
	0-19	20-59	60 i više		
Kvarnerski	0,83	1,08	1,08	1,31	1,10
Dalmatinski					
Sjeverni	0,58	1,07	1,92	3,31	1,53
Srednji	0,75	1,03	1,45	1,95	1,25
Južni	0,71	1,03	1,63	2,28	1,31
Otoci ukupno	0,71	1,06	1,47	2,09	1,28
Hrvatska	0,72	0,98	1,71	2,38	1,32

Izvor: Nejašmić, 1992.: 23. Modificirao M.A.F.

U usporedbi otoka s Hrvatskom nema, čini se, bitnih razlika, ali se osjeća veća odmaklost procesa na otocima. Otočno je stanovništvo, naime, već u dubljoj ostarjelosti pa se i daljnje promjene sporije odvijaju. Usporedba između pojedinih otočnih skupina ukazuje na razmjerno veću vitalnost kvarnerskih i srednjodalmatinskih od ostalih skupina. No, takve razlike ne iziskuju posebna obrazloženja, jer razlike su i u ovom pogledu unutar pojedinih otoka. I one bi nam u jednoj minucioznijoj analizi pokazale diferencijalne putove i dosege posljedica iseljavanja i starenja, odnosno ostarjelosti njihova pučanstva, te napuštenosti i zapuštenosti obradivih tala i zemljišta uopće.

Posebna ocjena stupnja ostarjelosti otočnog stanovništva može se dati iz usporedbe s općenito prihvaćenom tipizacijom sastava stanovništva po dobi (Friganović, 1990.: 112). Naime, tip mlade populacije ima mladog stanovništva (0-19 godina) više od 35%, a starih (60 i više godina) manje od 12% ukupna stanovništva. Otoci, međutim, imaju 1991. godine 25% mladih, a 23% starih! Među otočnim skupinama najostarjeliju strukturu imaju sjevernodalmatinski otoci (27% starih, naprama 23% na svim otocima te 18% u Hrvatskoj). I, što je posebice značajno, takva struktura generira daljnje pogoršanje, pa se može očekivati da će popis stanovništva 2001. godine pokazati još gore stanje i daljnje odmicanje trenda ka mjestimično posvemašnjoj depopulaciji. Očekuje se da će tada omjer starih i mladih otočana biti 1:1.

U uvjetima gospodarske recesije i smanjene zaposlenosti, razmjerno pojačan udjel sredovječnih žitelja nipošto nije ohrabrujuća činjenica. Naprotiv.

Tip ostarjelosti otočne populacije 1991. godine, mjeren u literaturi prihvaćenom tipizacijom (Friganović, 1990.), izgleda ovakav: otoci u cjelini – duboka starost; kvarnerski otoci – starost; sjevernodalmatinski otoci – duboka starost; srednjodalmatinski – starost; južnodalmatinski – starost. Usporedba otoka po veličini (po-

vršina i brojnost stanovnika) otkriva nam ovakve razlike: veliki otoci – starost, srednji otoci – starost, i mali otoci – vrlo duboka starost. Slična je distinkcija malih (seoskih) i velikih (gradskih) naselja, te naselja uz more (starost) i naselja u unutrašnjosti otoka (duboka starost). U nekim se novijim analizama otočnog stanovništva pribjelo bodovanju dobne strukture, kao svojevrsnom vrednovanju potencijala dotična stanovništva (Nejašmić, 1992.). Međutim, kako se radi o uvjetnoj metodi kvantifikacije koja bi se mogla primijeniti u nekim praktičnim zadacima, ona može, ali i ne mora, dopuniti kvalitativnu distinkciju.

Otočne populacijsko dobno-spolne amplitude značajne su i poučne iz usporedbe vrijednosti velikih i malih otoka, dakle, onih životnijih i onih dešperatnih. Razlike su, prema očekivanju, vrlo velike, pače ekstremne (tablica 12).

Tablica 12.

Usporedba nekih temeljnih dobno-spolnih pokazatelja otočnih skupina 1991. godine

	Broj stanovnika 1991.	Broj žena na 100 muškaraca	U ukupnom stanovništvu		Medijalna dob (godine)
			% mladih	% starih	
Mali otoci	3.435	137	16	47	55
Kvarnerski	414	138	19	45	53
Dalmatinski	3.021	136	12	48	57
Veliki kvarnerski i dalmatinski otoci	113.152	105	24	25	35

Izvor: Nejašmić, 1992.: 31–32.

Vrijednosti su za male otoke, kvarnerske i dalmatinske, upravo stravične. Njihova je medijalna dob iznad 50, što znači da imaju više staraca nego bilo koje druge dobne skupine. Osim toga, gotovo svaki drugi njihov stanovnik stariji je od 65 godina, dok je otprilike svaki sedmi mlađi od dvadeset godina, a imaju i gotovo 40% više ženskog nego muškog stanovništva. Međutim, na velikim je otocima stanje mnogo umjerenije i nipošto dešperatno.

5. Umjesto zaključka

Demografsko je stanje i kretanje na hrvatskim jadranskim otocima vrlo loše. Recentni procesi upućuju na još lošiju perspektivu. To se, po svemu sudeći, snagama »in situ« neće moći bitno popraviti. Ostaje nadati se u postojaniju realizaciju prijedloga i želja izloženih u *Nacionalnom programu razvitka otoka*. Inače otoci, posebice oni mali, srednji i udaljeniji od kopna, i dalje će se »grišpati«. To znači venuti u demografskoj i gospodarskoj sjeni mediteranskoga sunca. Dakle, valja brzo nešto učiniti kako bi se u otočnom stanovništvu smanjio udjel onih koji uglavnom nekoga čekaju i ispraćaju. Hoće li se ostvariti predviđanje, ako se de-

populacija nekih dijelova otočja nastavi kao što se odvijala u posljednjih tridesetak godina, da će jedna četvrtina naselja ostati bez stalnih stanovnika? U naseljima unutrašnjosti otoka takvo će biti svako treće, a na vanjskim otocima (pučinskim) gotovo svako drugo naselje (Nejašmić, 1999.: 437; Vojnović, 1993.: 113)! Međutim, da bi predviđanje daljnega kretanja naseljenosti bilo sasvim pouzdano i uvjerljivo, trebalo bi potpuniju analizu obaviti za svaki otok i svako naselje barem do 2021. godine. Takav će izračun biti olakšan rezultatima popisa stanovništva Hrvatske u 2001. godini. I taj će nas rezultat približiti demografskoj stvarnosti naših otoka u 21. stoljeću.

Literatura

1. Derado, Klement; Čizmić, Ivan (1982.): Iseljenici otoka Brača, SIZ (Brački zbornik 13), Zagreb, 1982.
2. Defilippis, Josip (1997.): Dalmatinsko selo u promjenama : dva stoljeća sela i poljoprivrede Dalmacije. – Split : Avium ; Zagreb : Ministarstvo razvitka i obnove, 324 str.
3. Fortis, Alberto (1984.): Put po Dalmaciji / priredio Josip Bratulić. – Zagreb : Globus, 302 str.
4. Friganović, Mladen (1962.): Suvremeni geografski problemi naših otoka. – **Geografski horizont**, Zagreb, 9 (1962) 1–2: 30–41.
5. Friganović, Mladen (1974.): Neka demografska obilježja i problemi zadarskih otoka. – U: **Zadarsko otočje : zbornik**, Zadar, 381–414.
6. Friganović, Mladen; Šterc, Stjepan (1981.): Otok Žirje – primjer depopulacije, degradacije i inovacije života na malom otoku. – **Geografski glasnik**, Zagreb, (1981) 43: 152–157.
7. Friganović, Mladen (1990.): Demogeografija : stanovništvo svijeta. – Zagreb : Školska knjiga, 269 str.
8. Juras, Krste (1985.): Resselov vijak. – Zagreb : Spektar – (Otoci putuju)
9. Lajić, Ivan (1989.): Utjecaj društveno-ekonomskih i demografskih promjena na iseljavanje s dalmatinskih otoka u 19. st. i prvoj polovini 20. stoljeća. – **Migracijske teme**, Zagreb, 5 (1989) 4: 307–324.
10. Lajić, Ivan (1997.): Suvremena demografska problematika jadranskih otoka. – U: Nenad Starc, Marija Kaštelan-Macan i Silvana Čurlin (ur.): **Nacionalni program razvitka otoka**. – Zagreb : Ministarstvo razvitka i obnove Republike Hrvatske, 13–32.
11. Lajić Ivan; Nejašmić, Ivo (1994.): Metodološke osobitosti demografskog istraživanja hrvatskog otočja. – **Društvena istraživanja**, Zagreb, 3 (1994) 4–5 (12–13): 381–396.
12. Lay, Vladimir (1998.): Periferije u društvenoj integraciji : teorijske, društvene i političke neprilike s periferijom. – U: Ivan Rogić i Maja Štambuk (ur.): **Duge sjene periferije : prinos revitalizaciji hrvatskog ruba**. – Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 13–40.
13. Lay, Vladimir (1998.): Središnja Istra. – U: Ivan Rogić i Maja Štambuk (ur.): **Duge sjene periferije : prinos revitalizaciji hrvatskog ruba**. – Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 109–144.
14. Mikačić, Vesna (1987.): Demografska kretanja na jadranskim otocima. – **Pomorski zbornik**, Rijeka, (1987) 25: 57–73.
15. Mikačić, Vesna (1996.): Turizam u funkciji održivog razvoja hrvatskih otoka. – U: **I. hrvatski geografski kongres : zbornik radova**. – Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 373–379.

16. Nejašmić, Ivo (1991.): Depopulacija istočno-jadranskih otoka i izumiranje kao moguća demografska perspektiva. – **Migracijske teme**, Zagreb, 7 (1991) 1: 77–99.
17. Nejašmić, Ivica (1991.): Depopulacija u Hrvatskoj : korijeni, stanje, izgledi. – Zagreb : Globus ; Institut za migracije i narodnosti, 344 str.
18. Nejašmić, Ivo (1992.): Promjene u dobnopolnom sastavu stanovništva istočno-jadranskog otočja (1953–1991). – **Acta geographica Croatica**, Zagreb, 27 (1992): 15–34.
19. Nejašmić, Ivo (1997.): Suvremene značajke (bio)reprodukcije stanovništva hrvatskog otočja. – **Migracijske teme**, Zagreb, 13 (1997) 1–2: 71–84.
20. Nejašmić, Ivo (2000.): Prirodno kretanje stanovništva hrvatskog otočja 1991–1997. – U: **II. kongres hrvatskih geografa**. – Zagreb : Hrvatsko geografsko društvo, 263–272.
21. Rubić, Ivo (1952.): Naši otoci na Jadranu. – Split : Jugoslavenska ratna mornarica, 167 str.
22. Skok, Petar (1950.): Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima (toponomastička ispitivanja). – Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knj. I.–II.
23. Smoljanović, Mladen; Smoljanović, Ankica; Nejašmić, Ivo (1999.): Stanovništvo hrvatskih otoka. – Split : Zavod za javno zdravstvo Splitsko-dalmatinske županije, 482 str.
24. Stražičić, Nikola (1997.): Cresko-lošinjsko otočje : razvoj naseljenosti. – **Geografski horizont**, Zagreb, 43 (1997) 2: 63–86.
25. Štambuk, Maja (1998.): Lika. – U: Ivan Rogić i Maja Štambuk (ur.): **Duge sjene periferije : prinos revitalizaciji hrvatskog ruba**. – Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 43–107.
26. Wertheimer-Baletić, Alica (1979.): Demografske značajke jednog otočnog depopulacijskog područja : primjer općine Cres-Lošinj. – **Ekonomski pregled**, Zagreb, (1979) 1–2: 35–53.
27. Wertheimer-Baletić, Alica (1998.): Demografska tranzicija u svijetu. – **Rad HAZU**, Zagreb, knj. 476. Društvene znanosti, knj. XXXV, 149–261.
28. Vojnović, Franka (1993.): Demografski aspekt revitalizacije viškog otočnog prostora. – **Acta geographica Croatica**, Zagreb, 28 (1993): 113–136.

Mladen Ante Friganović
Zagreb, Croatia

On Demographic Problems of the Croatian Adriatic Archipelago

Summary

In this paper the author has comprehensively elaborated demographic problems of Croatian Adriatic islands, and this with a particular scientific refinement and human sensibility: the author is the only living Croatian demographer who has visited each populated Croatian island in the Adriatic sea.

The Croatian islands in the Adriatic have been the emigration area from the end of the 19th century to our days. When establishing this fact we must emphasize the small islands being the scene of strongest emigration. In order to compare: from 1850 to 1990 the world population increased by four and a half times; the population of Europe more than doubled; the population of Croatia doubled, while the Croatian Islands population decreased by about ten percent. From 1880 to 1990 these Islands population decreased thirty per cent (big and small islands differed and differ greatly among themselves concerning the population growth).

The respective differences were even greater in more recent period (namely between 1961 and 1991) and the features concerned have been continued up to present time, being negative in total population, in natural movement of population and in migration balance. Analysing 44 populated islands in the period 1961–1991, we established the fact that 84% of them are exodus islands (a part of population emigrated) and on even 75% of islands, population is dying out (the total number of population decreased, more deaths than births, more emigrated than immigrated). As the consequence, the population has grown very aged (ratio between the people aged 0–19 and the people aged 60 and more is 1:1). Such a ratio is extremely bad and it makes impossible a regeneration »in situ«, without some demographic and economic »injections« from outside. The reflection of the mentioned long-lasting demographic process is evident in deserted agrarian landscapes and in semi-empty settlements in a majority of islands.

Key words: Croatians Adriatic Archipelago, demographic movement, demographic structure, migration balance.

Received on: 14th January 2000

Accepted on: 4th February 2000

Mladen Ante Friganović
Zagreb, Croatie

De la problématique démographique des îles croates de l'Adriatique

Résumé

Les îles croates de l'Adriatique sont un espace d'émigration depuis la fin du XIXe siècle jusqu'à nos jours. Les petites îles ont été le plus touchées par l'émigration. Alors que de 1850 à 1990 la population du monde a augmenté de quatre fois et demie, qu'elle a plus que doublé en Croatie, la population des îles croates a diminué d'environ dix pour cent. De 1880 à 1990, la population des îles a diminué de trente pour cent (avec de grandes différences entre les petites et les grandes îles). Ces différences ont été encore plus grandes à une époque assez récente (1961 à 1991) et elles se poursuivent jusqu'à ce jour, avec un mouvement de la population global naturel négatif et avec un bilan de migration négatif. De toutes les 44 îles habitées au cours de la période de 1961 à 1991, les quatre cinquièmes d'entre elles ont été marquées par l'exode de la population (elles ont perdu une partie de leur population) et même dans les trois quarts de ces îles habitées, la population s'est éteinte (la population totale des îles diminue, plus de gens meurent que ne naissent et il y a davantage de personnes émigrées qu'immigrées). Pour cette raison, la population des îles est très vieille (la proportion des jeunes et des personnes âgées est de 1:1). Avec une telle proportion de jeunes (jusqu'à l'âge de 19 ans) et de personnes âgées (de 60 ans et plus), la régénération de la population «in situ» est impossible sans «injections» démographiques et économiques de l'extérieur. Ce processus démographique de longue durée se reflète dans les paysages agraires laissés à l'abandon et dans les localités à demi vides de la majeure partie des îles. L'auteur a présenté les résultats d'une analyse différentielle en tenant compte de la superficie des îles, de leur localisation, du genre de localité, etc. Par exemple, les villages et les villes présentent toute la force de la polarisation: le mouvement de la population des villages est de plus en plus dramatiquement défavorable en raison du nombre de plus en plus petit d'enfants nés, alors que le nombre des personnes mortes est de plus en plus grand, par contre, les villes ont réussi à maintenir un plus grand nombre d'enfants nés que de personnes mortes pendant toute la période de 1962 à 1991. Aujourd'hui, la question fondamentale qui se pose est: dans quelle mesure le Programme national de développement des îles de la République de Croatie pourra renverser cette tendance?

Mots-clés: îles croates de l'Adriatique, mouvement démographique, structure démographique, bilan des migrations.

Reçu: le 14 janvier 2000
Accepté: le 4 février 2000

Poziv na pretplatu

Poštovani pretplatnici,

Kako redovitost izlaženja *Sociologije sela* ovisi i o pravodobnoj uplati pretplate, molimo vas – ako to još niste učinili – doznačite svoju pretplatu za 2002. i 2003. godinu.

Godišnja preplata za Hrvatsku iznosi 100 kn (cijena jednog primjerka 50 kn, dvobroja 80 kn, trobroja 110 kn, četverobroja 150 kn) i uplaćuje se na adresu: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Amruševa 11/II, 10000 Zagreb, Hrvatska, Matični broj: 3205118. Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb, broj 2360000-1101349645 s naznakom: za časopis »Sociologija sela«. Godišnja pretplata za inozemstvo iznosi 25.00 \$ USA (cijena jednog primjerka 6.25 \$ USA, dvobroja 12.50 \$ USA, trobroja 19.00 \$ USA, četverobroja 25.00 \$ USA) i uplaćuje se čekom na istu adresu ili: BTS – KNJIGA TRGOVINA, Donji prečac 19, HR-10000 Zagreb, Hrvatska, Matični broj 3992829 ili na bankovni račun broj 2402006-1100075624 kod Erste Steiermärkische Bank, Zagreb, Hrvatska (s naznakom: za »Sociologiju sela«). Naknada za zračni prijevoz posebno se naplaćuje.

Hvala vam na razumijevanju i želimo vam sretnu i uspješnu 2003. godinu.

Uredništvo